

Joanna Lustański

<https://orcid.org/0000-0002-9346-364X>

McMaster University
Hamilton, Kanada

Charakterystyka zbiorów Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego. Wybrane możliwości badawcze

Features of the Canadian Polish Research Institute Collections:
Selected Research Opportunities

Abstract: Joanna Lustański's article is concerned with the archives of the Canadian Polish Research Institute in Toronto, one of the few organizations established by the Polish ethnic group in Canada that possesses archives, a publishing house, and library. Her aim is to describe the polonica owned by the institute, and to present the techniques of gathering and sharing the collections. She describes various groups and types of archival records: microfilm collections, scans of Polish diaspora newspapers, pamphlets and leaflets, as well as books on topics related to the Polish ethnic group in Canada, immigrant memoirs, biographies and autobiographies, monographs and registers. Now partially available in a digitized version, the collections have been known and appreciated by a small group of researchers, mainly historians and sociologists. Lustański suggests that the polonica should become a subject of interdisciplinary research exploration to a much greater degree than previously.

Keywords: Polish Canadians, Canadian Polish Research Institute, Polish archives abroad, polonica

Abstrakt: Tematem artykułu są zbiory archiwalne Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego w Toronto, który jest jedną z niewielu organizacji stworzonych przez Polonię kanadyjską dysponujących archiwum, wydawnictwem oraz biblioteką. Celem niniejszego tekstu jest scharakteryzowanie poloników będących w posiadaniu Instytutu oraz przedstawienie technik gromadzenia i udostępniania zbiorów. Opisowi poddano różne grupy jednostek archiwalnych: zbiory mikrofilmów, skany gazet polonijnych, pamfletów i druków ulotnych, a także publikacje książkowe o tematyce związanej z polską grupą etniczną w Kanadzie: pamiętniki imigrantów, biografie i autobiografie, monografie i rejestry. Zbiory te – częściowo dostępne w wersji zdigitalizowanej – zostały rozpoznane i docenione przez wielu badaczy, głównie historyków i socjologów. Autorka artykułu postuluje, by stały się one przedmiotem bardziej systematycznej niż dotąd interdyscyplinarnej eksploracji naukowej.

Słowa kluczowe: Polonia kanadyjska, Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy, archiwum polonijne, polonika

W literaturze przedmiotu nie ma zbyt wielu informacji na temat działalności Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego (KPIB)¹, choć jest on organizacją zasłużoną dla Polonii kanadyjskiej, a jego zasoby archiwalne otwierają nowe możliwości badawcze dla polonistów i specjalistów z pokrewnych dziedzin. Początki Instytutu sięgają lata 1956 roku, kiedy Wiktor Turek, ówczesny bibliotekarz na University of Toronto, opublikował serię artykułów prasowych, w których pisał o konieczności stworzenia ośrodka, którego celem byłoby zbieranie materiałów dotyczących polskiej grupy etnicznej w Kanadzie, jej historii, zmian społecznych i udziału w kulturze kanadyjskiej². Podkreślał, że

istnieje rzeczywista potrzeba wśród Polonii kanadyjskiej, aby powołać do życia instytucję badawczą odpowiedzialną za studia nad problemami związanymi z rozwojem polskiej grupy etnicznej w Kanadzie, która stanowi zasadniczy zręb populacji kanadyjskiej i współtworzy kulturę kanadyjską (Turek, 1956a: 2, 1956b: 4).

Ponadto Turek postulował prowadzenie studiów w tym zakresie, wydawanie publikacji oraz stworzenie biblioteki, z której mogliby korzystać naukowcy zajmujący się badaniami nad szeroko pojętą polską grupą etniczną w Kanadzie.

Pierwotna nazwa organizacji miała brzmieć: Polski Instytut Historyczny, jednak w czasie zebrania założycielskiego, 12 września 1956 roku, zdecydowano o nadaniu jej nazwy ogólniejszej – Polski Instytut Badawczy³. Turek został wybrany pierwszym prezesem Instytutu i sprawował tę funkcję do przedwczesnej śmierci (zmarł w wieku 53 lat) w 1963 roku (Budurowycz, 1963; Heydenkorn, 1964).

¹ Np. *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii* pod redakcją Kazimierza Dopierały (2003) zawiera krótką, czterozdaniową wzmiankę o Instytucie i błędnie podaje datę powstania organizacji.

² Sprawozdania z zebrań KPIB z lat 1956–1958.

³ Obecnie obowiązująca nazwa – Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy – została zarejestrowana dopiero w lutym 1979 roku.

Zgodnie z zasadami przyjętymi przez ojców założycieli, głównym zadaniem KPIB jest gromadzenie i rejestracja dokumentów historycznych oraz tworzenie odpowiedniej bazy źródłowej dla badań naukowych. Instytut zajmuje się historią polskiej grupy etnicznej w Kanadzie oraz organizuje konferencje, wykłady, spotkania i wystawy na temat Polonii kanadyjskiej. Realizuje swoją misję m.in. poprzez: prowadzenie biblioteki zawierającej kolekcję książek, periodyków oraz innych dokumentów archiwalnych (Lustański, 2018).

Archiwalne zasoby źródłowe

W ciągu pierwszej dekady działalności KPIB zgromadził ok. 5 500 tytułów, co było dość dużym sukcesem, biorąc pod uwagę, że organizacja liczyła ówczesznie tylko ok. 10–12 członków. Do połowy lat 70. ubiegłego stulecia do zbiorów dodawano ok. 500 nowych pozycji rocznie. Obecne zasoby archiwalne obejmują ok. 20 tys. jednostek. Można je ogólnie podzielić na: *Polonica Canadiana*, *Canadiana* oraz *Polonica*. Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy z założenia jest również oficyną wydawniczą, która opublikowała ok. 60 tytułów⁴. Wśród nich znajdują się: kolekcje esejów, bibliografie i rejestry, monografie, wspomnienia i pamiętniki, biografie i autobiografie.

Zbiory esejów zawierają teksty członków Instytutu oraz współpracowników, którzy podejmują zagadnienia związane z polską grupą etniczną w Kanadzie głównie z perspektywy socjologicznej i historycznej. W 1957 roku Turek zainicjował serię wydawniczą pt. *Studies/Prace*, w ramach której wydano kilkanaście tytułów. Wiele z nich ukazało się w latach 70. ubiegłego stulecia, kiedy programy różnych grup etnicznych były hojnie dotowane przez rząd Pierre'a Trudeau (ojca obecnego premiera Justina Trudeau), który szeroko promował idee multikulturalizmu.

⁴ Wykaz publikacji dostępny na stronie internetowej: <https://www.thecpri.org/> [dostęp: 20.05.2022].

W tamtym okresie Instytut wydał 13 książek, w tym 6 zawierających szkice tematyczne. Warto wymienić m.in.: *The Polish Past in Canada* (1960) pod redakcją Wiktora Turka, *Polish Canadians: Profile and Image* (1969) pod opieką redakcyjną Tadeusza W. Krychowskiego oraz kilka tomów pod redakcją Benedykta Heydenkorna, jak np.: *Past and Present: Selected Topics on the Polish Group in Canada* (1974), *From Prairies to Cities: Papers on the Poles in Canada* (1975), *Topics on Poles in Canada* (1976).

Monografie opublikowane przez KPIB dotyczą m.in. historii działalności głównych organizacji oraz grup polonijnych w Kanadzie. Serię tych rozpraw otwiera – wydana w 1992 roku – książka autorstwa Edwarda Sołtysa i Benedykta Heydenkorna pt. *Trwanie w walce*, którą poświęcono historii Stowarzyszenia Polskich Kombatantów w Kanadzie, a zamyka pozycja z 2014 roku o tzw. Ruchu Czarnej Wstążki⁵ pt. *Black Ribbon Day*, która wyszła spod pióra Sołtysa. Trzeba też wspomnieć o publikacjach poświęconych Kongresowi Polonii Kanadyjskiej – są to: *Half a Century of Canadian Polish Congress*, pod wspólną redakcją Edwarda Sołtysa i Rudolfa Koglera, oraz *Rodowód i pierwszy okres Kongresu Polonii Kanadyjskiej* autorstwa Heydenkorna. Instytut wydał też prace na temat historii Federacji Polek w Kanadzie, parlamentu polskiego na obczyźnie oraz Funduszu Wieczystego Millenium i Fundacji im. Turzańskich. Istotna w jego dorobku jest też książka Jadwigi Jurkszus-Tomaszewskiej pt. *Kronika pięćdziesięciu lat. Życie kulturalne polskiej emigracji w Kanadzie*, wydana w 1995 roku.

W przeszłości KPIB wydawał również zestawienia bibliograficzne zawierające listy publikacji poświęconych zagadnieniom polskiej grupy etnicznej w Kanadzie. Spisy tych poloników sporządzali regularnie Wiktor Turek i Wincenty Żołobka. W tym miejscu koniecznie trzeba wspomnieć o rejestrach, zupełnie zapomnianych w czasach Internetu, a niegdyś bardzo popularnych. Rejestry te to spisy naukowców polskie-

⁵ Jest to ruch społeczny o zasięgu globalnym, którego celem jest upamiętnienie ofiar paktu Ribbentrop–Mołotow w 50. rocznicę jego podpisania. 23 sierpnia 1989 roku ok. 2 mln osób, biorąc się za ręce, utworzyło łańcuch ludzki, który ciągnął się na ok. 600 km.

go pochodzenia pracujących w Kanadzie. Publikowano je regularnie, zwykle w odstępach rocznych lub dwuletnich, i rozpowszechniano na kanadyjskich uniwersytetach i kolegiach. O popularności tych prac niech świadczy fakt, że drukowano tysiąc egzemplarzy każdego rejestru, a w archiwach Instytutu zachowało się jedynie kilka kopii wydań z 1968, 1970 oraz 1990 roku.

W zasobach Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego poczesne miejsce zajmują biografie i autobiografie. Działalność wydawnicza organizacji rozpoczęła się zresztą od opublikowania biografii Kazimierza Gzowskiego (Turek, 1957), jednego z najbardziej znanych i zasłużonych Polaków w Kanadzie. Potem ukazało się kilka znakomitych prac o charakterze autobiograficznym, m.in. Wandy Stachewicz (*Journey through History: Memoirs*, 1984), założycielki biblioteki polskiej w Montrealu, a także wspomnienia weteranów II wojny światowej, takich jak Jan Borowczyk-Forester (*In Search of Freedom*, 2000), Franciszek Bratek-Kozłowski (*Życie z bagnietem i lancetem*, 1989), Czesław Sadowski i Lech Ramczykowski (*Pomniki. Indiańskie lato*, 1993). O wspomnieniach tych ostatnich będzie jeszcze mowa w dalszej części artykułu.

Najciekawsze z punktu widzenia polonisty są z pewnością wydane przez KPIB pamiętniki imigrantów. Dotychczas ukazało się siedem tomów wspomnień imigracyjnych, których autorzy przybyli do Kanady w różnych okresach. Stanowią one plon czterech konkursów pamiętnikarskich, ogłaszanych w latach 70. i 80. ubiegłego stulecia oraz w latach dwutysięcznych. Celem tych konkursów, które stały się już tradycją Instytutu, jest dokumentowanie procesów migracyjnych widzianych oczyma samych przybyszów. Trzy pierwsze tomy pt. *Pamiętniki imigrantów polskich w Kanadzie* wydano w latach 1975, 1977 oraz 1978. Tom czwarty – w języku angielskim – ukazał się w 1979 roku pt. *Memoirs of Polish Immigrants in Canada*. Tom piąty – z 1984 roku – pt. *Zawiedzeni. Rozczarowani. Zadowoleni* obejmował wspomnienia imigrantów, którzy dotarli do Kanady w latach 1958–1981, a tom szósty pt. *Ale i słaby nie zginie. Różne oblicza Kanady* zawierał pamiętniki imigrantów osiadłych na tych terenach w latach 1981–1989. Ostatni tom – w pełni dwujęzyczny – pt. *Zwyczajna przeprowadzka. Pamiętniki imigrantów*

z *Polski do Kanady 1988–2012* ukazał się w 2014 roku pod redakcją Joanny Lustańskiej i Jacka Kozaka⁶.

Stan zasobów Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego

Scharakteryzowane wyżej opracowania dokumentacyjne, w tym bibliografie, katalogi i leksykony, mogą odgrywać istotną rolę w badaniach naukowych pod warunkiem, że będą odpowiednio archiwizowane, przechowywane we właściwy sposób i udostępniane zainteresowanym. Są one bowiem ważne zarówno ze względu na zachowanie dziedzictwa kulturowego oraz naukowego, jak i na dostarczanie wiedzy i informacji dla szeroko rozumianej działalności naukowej. Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy rozumiał konieczność dokumentowania kultury od początku swojego istnienia i szukał sposobów nie tylko na gromadzenie materiałów, lecz także na skuteczne zabezpieczanie i opracowywanie swoich kolekcji.

Niestety, mimo usilnych starań mających na celu ochronę zasobów, większość dokumentacji KPIB jest nadal przechowywana w postaci oryginalnej, a nośniki, na których się znajduje, są już przestarzałe. Oznacza to, że jeśli nie zostaną podjęte skuteczne działania zabezpieczające, dostęp do wielu materiałów stanie się wkrótce niemożliwy. W zbiorach znajdują się np. dwa tuziny taśm magnetofonowych i kilkanaście kaset wideo z wywiadami przeprowadzonymi wśród imigrantów przybyłych do Kanady w różnych okresach – pochodzą one z lat 70. ubiegłego stulecia. Zgromadzono wtedy również pokaźne zbiory gazet polonijnych wydanych w międzywojniu oraz po II wojnie światowej, które zmikrofilmowano we współpracy z Multicultural History Society of Ontario (MHSO) oraz archiwami federalnymi w Ottawie. W latach 70. do odczytu mikrofilmów zakupiono wyświetlacz, który był używany przez Instytut do początku lat dwutysięcznych.

⁶ Więcej o historii konkursów pamiętnikarskich w: Lustański, Kozak (2014).

W latach 90. ubiegłego wieku, kiedy stanowisko prezesa Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego objął Edward Sołtys, w dużych ilościach zaczęto skanować gazety polonijne z lat 80. i 90., m.in. popularny tygodnik „Związkowiec”. Skany zapisywano w formacie plików .max, które umieszczano na płytach CD. Kilka lat temu okazało się, że dokumenty w tym formacie są trudne do odczytania, bo żadne oprogramowanie dostępne bez licencji nie daje do nich wglądu. Dlatego też Instytut zakupił specjalny program o nazwie PaperPort (Nuance Inc.), który umożliwił automatyczną konwersję plików do formatu PDF/A, czyli obowiązującego obecnie standardu przechowywania materiałów archiwalnych.

W 2012 roku KPIB otrzymał grant od Ontario Trillium Foundation, w ramach którego zakupiono specjalistyczny skaner do mikrofilmów i laptop wraz z zewnętrznymi dyskami do gromadzenia informacji. Zdigitalizowano większość książek sprzed 1939 roku, które były wcześniej przechowywane na mikrofilmach, oraz wybrane wydania tygodnika polonijnego „Czas” z okresu 1923–1928. Próbkę skanów została umieszczona na stronie internetowej KPIB. Następnie w 2016 roku wydawca bardzo poczytnego w latach 80. tygodnika „Echo” udostępnił Instytutowi papierowe kopie periodyku, do skanowania których potrzebny był skaner tabloidowy. Zakupiono więc taki sprzęt i w ciągu kilku tygodni zdigitalizowano wszystkie wypożyczone numery pisma. Powstały zatem swoiste kopie cyfrowych reprintów, które pozwalają zachować kluczowe cechy tekstu drukowanego i mogą być udostępniane użytkownikom.

Jaki jest obecnie stan zasobów Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego? Najcenniejsza część zbiorów została wprawdzie zapisana w formacie cyfrowym, nie jest to jednak wystarczające, by zgromadzone dane stały się dostępne dla badaczy. Niezwykle ważne jest, aby powstały repozytoria, w których będą umieszczane pliki, oraz specjalny interfejs pozwalający na wgląd do danych i korzystanie z nich. Członkowie Instytutu od dawna zdawali sobie sprawę z tej konieczności, dlatego gdy w 2016 roku MHSO uzyskało grant na realizację projektu tego typu (dokładnie rzecz ujmując, projekt nosił tytuł *Utilizing New Technologies to Create Revenue Streams for Ethnocultural Organizations with Archives*),

KPIB chętnie przyjął propozycję bycia partnerem w tym przedsięwzięciu. Projekt sponsorowany był przez Department of Canadian Heritage, który przyznał dofinansowanie w wysokości 180 tys. dolarów kanadyjskich. Jego celem było zbudowanie i uruchomienie platformy skupiającej archiwa organizacji etnokulturowych. Z założenia infrastruktura miała być oparta na systemie subskrypcji dla indywidualnych użytkowników oraz licencji dla instytucji takich jak uniwersytety i biblioteki. Współpartnerem przedsięwzięcia, obok Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego, było stowarzyszenie macedońskie o nazwie Canadian Macedonian Historical Society.

W ramach tego trzyletniego projektu zbudowano platformę pod nazwą *Discovering Multicultural Canada*, na której Instytut zamieścił ponad 500 jednostek, wśród nich publikacje książkowe, fragmenty nagrań dźwiękowych oraz skany prasy. Niestety, nieoczekiwanie prace nad uruchomieniem platformy zostały wstrzymane. Wiosną 2019 roku MHSO stało się członkiem Content Working Group of the National Heritage Digitization Strategy (NHDS) – grupy, która wspierała starania MHSO w uzyskaniu licencji od Canadian Research Knowledge Network, czyli głównego partnera uniwersytetów kanadyjskich odpowiedzialnego za poszerzanie dostępu do treści cyfrowych. Kilka miesięcy później doszło do wybuchu pandemii wirusa COVID-19, a sprawa uzyskania licencji nie została sfinalizowana do czasu publikacji tego artykułu w czerwcu 2022 roku.

(Nie)wykorzystanie zasobów
w badaniach naukowych

Zbiory mikrofilmów oraz skany gazet polonijnych, pamfletów i druków ulotnych, zgromadzonych przez 65 lat działalności Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego, stanowiły dotychczas materiał badawczy głównie dla historyków i socjologów. Nie było większego zainteresowania ze strony przedstawicieli innych dziedzin nauki (przyczyną takiego stanu rzeczy może być brak wiedzy o istnieniu zbiorów).

W zakresie prac historycznych ważne są przede wszystkim opracowania i analizy autorstwa Anny Reczyńskiej, kierownika Katedry Kanady w Instytucie Amerykanistyki i Studiów Polonijnych Uniwersytetu Jagiellońskiego, oraz zespołu badawczego, któremu przewodniczy. W 2016 roku zespół ten – w ramach grantu Ministerstwa Spraw Zagranicznych uzyskanego na projekt pod hasłem *Dokumentacja aktywności Polonii w Toronto na rzecz Polski i polskich imigrantów w latach 80. i 90. XX wieku* – przeprowadził kwerendę w archiwach KPIB. Anna Reczyńska, Marcin Gabryś, Tomasz Soroka, Magdalena Paluszkiewicz-Misiaczek oraz Karolina Pietrzok przebywali przez kilka miesięcy w Kanadzie, nie tylko gromadząc materiały dokumentujące działania Polaków i Polonii w epoce „Solidarności” oraz w latach 90. ubiegłego stulecia, lecz także digitalizując wiele spośród cennych zasobów Instytutu pochodzących z tamtego okresu. Część z nich, m.in. kopie skanów tygodników polonijnych, przekazano Bibliotece Jagiellońskiej, Archiwum Akt Nowych, Polonijnej Bibliotece Cyfrowej oraz Wirtualnemu Muzeum Polonii. Dokumentacja zebrana w ramach projektu została potem omówiona w artykułach naukowych (np. Paluszkiewicz-Misiaczek, 2018; Reczyńska, 2018), które ukazały się m.in. w „Studiach Migracyjnych – Przeglądzie Polonijnym”.

Zasoby Instytutu były tematem wielu opracowań Edwarda Sołtysa, wieloletniego prezesa KPIB, z wykształcenia doktora socjologii, związanego – przed emigracją do Kanady – z Uniwersytetem Śląskim oraz Katolickim Uniwersytetem Lubelskim (zob. Sołtys, 2010). W latach 80. i 90. z materiałów KPIB korzystali ponadto ówcześni studenci z Polski, których badania ukazały się później w postaci monografii historycznych i socjologicznych (np. Reczyńska, 1986; Kijewska-Trembecka, 1994; Śliz, 2001). Dodatkowo zbiory Instytutu, w tym publikacje wydane przez tę organizację, stały się tematem opracowań historyka Waldemara Glińskiego z Uniwersytetu im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego (np. Gliński, 2019).

Żywym zainteresowaniem filologów angielskich cieszą się publikacje memuarystyczne, które ukazały się nakładem Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego. Na przykład w druku znajduje

się właśnie opracowanie autorstwa Dagmary Drewniak, profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, które zawiera m.in. obszerną analizę najnowszego tomu pamiętników emigrantów pt. *Zwyczajna przeprowadzka / An Ordinary Move*. Książka pt. *Figura domu. Szkice o najnowszej anglojęzycznej literaturze emigrantów z ziem polskich i ich potomków w Kanadzie* zostanie wydana w najbliższych miesiącach jako efekt grantu Narodowego Centrum Nauki w Polsce. Temat pamiętników emigrantów z Polski pojawia się regularnie także w wystąpieniach naukowych i popularyzatorskich Drewniak, np. w ramach Kongresu Polskich Kanadianistów we wrześniu 2019 roku (Drewniak, 2020) czy podczas imprezy Ty-Dzień Kanady w marcu 2021 roku na UAM w Poznaniu. Badaczka zaprezentowała tam odczyt pt. „*I ty zostaniesz imigrantem*”. *Najnowszy tom pamiętników polskich imigrantów w Kanadzie – kilka słów o języku, tematyce i tożsamości*.

W niewielu pracach polonistycznych wykorzystano dotychczas zasoby Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego, chociaż niewątpliwie prezentują one nowe tereny eksploracji naukowych. Zainteresowaniem jak dotąd cieszyły się właściwie jedynie pamiętniki imigrantów, które stały się tematem opracowań językoznawczych Doroty Adamiec (1992, 1997) oraz Joanny Lustański (Lustański, Kozak, 2014; Lustański, 2017). W dobie digitalizacji otwierają się nowe możliwości wykorzystania materiałów Instytutu, a analizom lingwistycznym warto poddać te zbiory, które w postaci cyfrowej są łatwo dostępne. Przede wszystkim potrzebne są prace, zarówno w ujęciu diachronicznym, jak i synchronicznym, na temat języka prasy polonijnej w różnych okresach, np. sprzed I wojny światowej, czasu międzywojnia czy lat 80. XX wieku. Można korzystać z takich tytułów, jak: „Czas”, „Związkowiec”, „Echo”, „Tygodnik Torontoński”. Wybrane skany prasy są dostępne zarówno na stronie internetowej Instytutu, jak i w cyfrowych repozytoriach polskich zbiorów bibliotecznych.

I tak na przykład bardzo ciekawe byłyby badania onomastyczne oparte na materiałach zawartych w niedawno wydanej publikacji KPIB pt.

In the Footsteps of Polish Pioneers autorstwa Grażyny i Lecha Gałęzowskich (2018). Jest to przepiękny album zawierający zdjęcia i szczegółowe opisy kościołów oraz kaplic, które założono w latach 1899–1814 na terenie prowincji preryjnych, czyli Manitoby, Saskatchewan i Alberta. Mimo że książka ukazała się w języku angielskim, zawiera wiele toponimów oraz antroponimów, których rozwój i funkcje socjolingwistyczne należałoby poddać analizie⁷.

Warto by prześledzić zagadnienie wartości estetycznych, w tym np. cechy idiolektalne, wspomnień imigrantów, których prace wydał Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy. Chodzi tu o publikacje autorstwa Bratka-Kozłowskiego, Sadowskiego oraz Ramczykowskiego. Zapiski tego pierwszego, zebrane w tomie pt. *Życie z bagnietem i lancetem* (Bratek-Kozłowski, 1989), dotyczą przeżyć autora z okresu I i II wojny światowej oraz zawierają refleksje snute na tle zjawisk społecznych i przemian kulturowych czasu wojennego i powojennego. W książce znajduje się też wiele rozdziałów tematycznych, np. o Polonii montrealskiej, o pracy lekarza gerontologa, którym sam był, a także szkice dedykowane bliskim, np. generałowi Nilowi czy generałowi Kazimierzowi Sosnkowskiemu. Bratek-Kozłowski patrzy na swoje życie okiem reportera, pisze wspomnienia z dużą dozą obiektywizmu i ogromnym umiłowaniem szczegółu. Czytelnik odnosi wrażenie, jakby był towarzyszem broni autora, kolegą z praktyki lekarskiej, a może przyjacielem z Montrealu. Oto dwa fragmenty:

Wczesnie rano pobudka, nasze oddziały wyruszyły w drogę na Drohiczyn, potem forsowanie Bugu i szybkim marszem bez zatrzymywania się drogą na Bocięk, Biała, Bielsko, nocleg w lesie. Na odprawie oficerów wydano rozkaz wymarszu na godzinę 4 rano na Białystok. Czoło prowadzi 1 kompania, potem 2, a 3 w rezerwie. Całością dowodzi kapitan Mariański, dowódca batalionu, zastępcą jest Nowicki, dotychczasowy dowódca 4 kompanii (fragm. rozdziału *Ponownie w Legionach. Wojna w 1920 roku*, s. 39).

⁷ W 2022 roku nakładem KPIB ukaże się druga część albumu.

Pewnej niedzieli przywieziono młodego żołnierza z rozpoznaniem ostrego zapalenia wyrostka robaczkowego, miał temperaturę 39C i bóle w okolicy McBurney'a, podałem krew: ciemna. Anestezysta doniósł, że chory nie oddycha, nabrałem adrenaliny do strzykawki i wbiłem długą igłę do serca w miejsce na dwa palce odległym od mostka, pomiędzy czwartym zębem (fragm. rozdziału *Pierwsze kroki w Kanadzie*, s. 88).

Podobne podejście do techniki narracyjnej ujawniają *Pomniki* (Sadowski, Ramczykowski, 1993). Sadowski przedstawia w nich – pełne zmiennych kolei losu – życie, które zdaje się mieć jednoznaczną logikę parcia do przodu. Jego wspomnienia skupiają się w dużej mierze na pracy zarobkowej, którą wnikliwie opisuje. Jej owoce przekazał zresztą Sadowski Polonii kanadyjskiej, tworząc fundusz stypendialny dla młodzieży. Jego imię nosi najbardziej znany w Kanadzie konkurs recytatorski⁸. We wstępie do *Pomników* Kogler zauważa, że

Nie można mieć wątpliwości, że twardy, zaradny autor odniesie w życiu sukces. Jest to człowiek konkretny i z konkretnów buduje opowieść o swoim życiu. Nie poddaje się okolicznościom, przeciwności losu są dla niego po to, by je pokonywać. (...) O szczegółach technicznych wykonywanej pracy pisze drobiazgowo. Widać, że jest to najważniejszy dla niego obszar aktywności życiowej. Ale nie jest to oschłą relacją pamiętnikarską. Autor potrafi zażartować, często ironizuje. Raz po raz dostarcza smakowitych anegdot (Kogler, 1993: 2–3).

Książka Ramczykowskiego pt. *Indiańskie lato* (Sadowski, Ramczykowski, 1993) jest zupełnie inna, gdyż do przedstawienia wspomnień autor używa techniki powieściowej, w której przebiera siebie i żonę w kostium postaci literackich: Filipa i Zofii. Głównym składnikiem materii prozatorskiej jest tu dialog, który słowo po słowie odsłania życie społeczności indiańskiej osady na północy Ontario, której częścią stają się bohaterowie powieści. Ramczykowski maluje świat indiańskiej wioski łągodnie i nastrojowo:

⁸ Zob. <https://reymont.ca/pl/poetry-competition/> [dostęp: 19.06.2022].

– (...) to trociny. Na dwie stopy głębokie. Tu były lasy. Ciągnęły się milami wzdłuż rzeki. Spływ był łatwy, łatwe też było rąbanie. Indianie dobrze zarabiali. Poszedł las, wszystko poszło. Trzeba iść sześć, siedem mil, by znów znaleźć las. Tak jest po obu stronach rzeki. Tartak zamknęli, Biali poszli, myśmy zostali. Ot, na przykład Garnier został. Ożenił się z moją siostrą, to i został.

– Ta góra – wskazał na dość okazały pagórek – to także trociny. To ja je tam podwoziłem. Miałem wtedy dwa dobre konie. Nie musiałem chodzić na traperstwo, chyba że z przyzwyczajenia, ot dla zabawy i urozmaicenia. Mój sklep... – Nie potrafił znaleźć odpowiedniego słowa.

– ...dobrze się rozwijał – podsunął Filip (Sadowski, Ramczykowski, 1993: 109).

Ramczykowski, były żołnierz II Korpusu, po wojnie w Anglii pracował jako nauczyciel i z racji wykonywanego zawodu trafił – na własną prośbę – do indiańskiej wioski. Był nie tylko prozaikiem, ale i poetą. W języku angielskim wydał kilka tomów poetyckich oraz książkę pt. *The Fist Slipped By*. Wspomnienia pt. *Indiańskie lato* to jego ostatnia praca.

Zamknięte w formie książkowej wspomnienia imigrantów, Bratka-Kozłowskiego, Sadowskiego i Ramczykowskiego – choć pisane różnym językiem – są fascynujące w swojej narracji, a żadne z nich nie doczekało się jeszcze opracowań polonistycznych, zwłaszcza literaturoznawczych. Zresztą możliwości badawczych jest zdecydowanie więcej niż te zasugerowane powyżej. Nie ma jeszcze analiz z zakresu stylistyki ani żadnych prac dotyczących zróżnicowania odmian komunikatywnych: standardowych i mieszanych (kulturalnych, regionalno-gwarowych) oraz stylowych (zob. postulaty Dubisz, 1997), jak również pogłębionych studiów nad świadomością językową Polaków w Kanadzie (zob. Lustański, 2019, 2021). Na opis czekają także toposy literackie, np. topos domu, dziecka, emigranta w literaturze memuarystycznej.

Jak widać, stan badań nad archiwum KPIB cechuje znaczna dysproporcja, która polega na tym, że historycy i socjologowie, znawcy problematyki polskich grup etnicznych w Kanadzie, wyprzedzają polonistów

w wykorzystaniu archiwum jako źródła dociekań naukowych. Wskazane wyżej opracowania nie wyczerpują listy postulatów badawczych adresowanych do polonistów – warto je skierować zwłaszcza do literaturoznawców, wśród których znajomość dokumentów z zasobów Instytutu jest minimalna.

Podsumowanie

Współczesne technologie cyfrowe pozwalają KPIB na stopniowe tworzenie nowoczesnych usług, m.in. bibliograficznych baz danych, katalogów cyfrowych itp., umożliwiających sprawne przeszukiwanie, pobieranie i ponowne wykorzystywanie zasobów. Wprawdzie efekty prac dokumentacyjnych Instytutu, polegających na strukturyzowaniu i tworzeniu katalogu bibliotecznego i archiwalnego, nie są jeszcze zadawalające, ale już pozwalają badaczom mieć w nie wgląd. Obecnie trwają prace nad uruchomieniem nowej strony internetowej z rozbudowanym katalogiem i systemem dostępu do zasobów. Dane będą udostępniane w ściśle określonym zakresie i za każdorazową zgodą.

Procesy dokumentowania działalności Polaków w Kanadzie, którymi od ponad sześciu dekad zajmuje się Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy, można rozumieć jako *de facto* praktyki gromadzenia, organizowania i udostępniania danych, bo każde archiwum to właściwie dane badawcze. Należy mieć nadzieję, że te opracowania dokumentacyjne – czyli pamiętniki, bibliografie, autobiografie, katalogi, leksykony i kalendaria, które są w posiadaniu KPIB – spotkają się z zainteresowaniem polonistów, zarówno tych zajmujących się językoznawstwem, jak i tych specjalizujących się w literaturoznawstwie lub kulturoznawstwie. Ich zaangażowanie naukowo-badawcze jest warunkiem *sine qua non* ochrony polskiej spuścizny kulturowej i społecznej. Zasoby KPIB, choć skromne, stanowią integralną część dziedzictwa Polonii kanadyjskiej i dostarczają wiedzy na temat polskiej grupy etnicznej. Archiwa te, jak i wszystkie

archiwa polskie rozsiane po świecie, są niejako świadectwem istnienia narodu i stanowią zbiorową pamięć ujętą w formę materialną (Sołtys, 1996). Fragmenty tej pamięci są w posiadaniu Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego.

Literatura

- Adamiec D., 1992, *Słownictwo polonijne na przykładzie „Pamiętników imigrantów polskich w Kanadzie” w edycji B. Heydenkorna, „Poradnik Językowy”, nr 2, s. 134–143.*
- Adamiec D., 1997, *Język zbiorowości polonijnej w Kanadzie*, w: *Język polski poza granicami kraju*, red. S. Dubisz, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole, s. 263–272.
- Bratek-Kozłowski F., 1989, *Życie z bagnetem i lancetem*, Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy, Toronto.
- Budurowycz B., 1963, *In Memoriam. Victor Turek (15 VI 1910 – 18 IX 1963)*, „The Polish Review”, nr 4, s. 112–113.
- The Canadian Polish Research Institute, <https://www.thecpri.org/> [dostęp: 20.05.2022].
- Dopierała K., red., 2003, *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, t. 2, Oficyna Wydawnicza Kucharski, Toruń.
- Drewniak D., 2020, *Quo Vadis Polish-Canadian Writing? Reflections on Home, Language, Writing and Memory in Recent Texts by Canadian Writers of Polish Origins*, „Studia Anglica Posnaniensia”, vol. 55, s. 317–333.
- Drewniak D., 2022, *Figura domu. Szkice o najnowszej anglojęzycznej literaturze emigrantów z ziem polskich i ich potomków w Kanadzie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Dubisz S., red., 1997, *Język polski poza granicami kraju*, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole.
- Galezowski L., Galezowski G., 2018, *In the Footsteps of Polish Pioneers on the Canadian Prairies: Exploring Churches & Chapels 1899–1914*, Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy, Toronto.
- Gliński W., 2019, *Działalność wydawnicza Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego w Toronto (1956–2016)*, „Saeculum Christianum”, t. XXV, s. 358–369.

- Heydenkorn B., 1964, *Wiktor Turek (1910–1963)*, „Canadian Slavonic Papers”, nr 6, s. 99–100, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00085006.1964.11417880?journalCode=rcsp20> [dostęp: 14.08.2021].
- Kijewska-Trembecka M., 1994, *Kanada – naród czy wspólnota polityczna. Analiza kanadyjskich procesów integracyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kogler R., 1993, *Wstęp*, w: C. Sadowski, L. Ramczykowski, *Pomniki. Indiańskie lato*, Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy, Toronto, s. 1–5.
- Konkurs Recytatorski Fundacji Władysława Reymonta im. Marii i Czesława Sadowskich, <https://reymont.ca/pl/poetry-competition/> [dostęp: 19.06.2022].
- Lustański J., 2017, *Przejawy świadomości językowej imigrantów polskich w Kanadzie na podstawie zbioru pamiętników pt. „Zwyczajna przeprowadzka”*, w: *W labiryncie polszczyzny. Profesorowi Stanisławowi Dubiszowi – doktorzy i doktoranci*, red. B. Jędryka, E. Kwapien, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa, s. 173–183.
- Lustański J., 2018, *Wybrane problemy organizacji polonijnych w Kanadzie na przykładzie działalności Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego (1956–2016)*, w: *Diaspora polska w Ameryce Północnej*, red. R. Raczyński, K. Morawska, Muzeum Emigracji w Gdyni, Gdynia, s. 619–632.
- Lustański J., 2019, *Sytuacja socjolingwistyczna a poziomy świadomości językowej reprezentantów pierwszego pokolenia polonijnego w Kanadzie*, „Poradnik Językowy”, nr 6, s. 44–60.
- Lustański J., 2021, *Jak można badać potoczną świadomość językową*, „Poradnik Językowy”, nr 2, s. 58–75.
- Lustański J., Kozak J., red., 2014, *Zwyczajna przeprowadzka. Pamiętniki imigrantów z Polski do Kanady / An Ordinary Move: Memoirs of Polish Immigrants to Canada 1988–2012*, Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy, Toronto.
- Paluszkiewicz-Misiaczek M., 2018, *Polish Combatants’ Association in Canada and Its Support for Solidarity Movement and Polish Refugees in 1980s*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, nr 4 (170), s. 77–96.
- Reczyńska A., 1986, *Emigracja z Polski do Kanady w okresie międzywojennym*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Reczyńska A., 2018, *The Assistance of Canada and the Polish Diaspora in Canada to Polish Immigrants in the 1980s and 1990s*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, nr 4 (170), s. 59–75.

- Sadowski C., Ramczykowski L., 1993, *Pomniki. Indiańskie lato*, Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy, Toronto.
- Sołtys E., 1996, *Tam żyłem w pełni... Kanadę czuję powierzchownie*, „High Park. Słowa, Myśli, Obrazy”, nr 4, s. 15–17.
- Sołtys E., 2010, *Działalność Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego w Toronto. Polonia kanadyjska z pomocą Polsce*, w: *Rola Polonii w uzyskaniu pomocy przez naród polski od społeczności międzynarodowej w latach 1981–1989*, red. M. Wolański, Fundacja Wydawnicza JM, Zielona Góra, s. 191–196.
- Sprawozdania z zebrań Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego, Archiwa Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego, Toronto.
- Ślíz A., 2001, *Polska Bratnia Pomoc – Polish Assistance, Inc. Socjologiczne studium monograficzne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Turek W., 1956a, *Czy apel pozostanie bez echa?*, „Głos Polski”, 16.08.1956, s. 2.
- Turek W., 1956b, *Czy apel pozostanie bez echa?*, „Dziennik dla Wszystkich”, 18.08.1956, s. 4.
- Turek W., 1957, *Casimir Gzowski*, Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy, Toronto.

JOANNA LUSTAŃSKI – PhD, Department of Linguistics & Languages, McMaster University, Hamilton, Canada / dr, Instytut Lingwistyki i Języków, McMaster University, Hamilton, Kanada.

A graduate of the University of Warsaw. In 2005–2009, she worked at the Department of Literature, Languages and Linguistics of McMaster University in Canada where she taught courses in sociolinguistics, typology and syntax. For many years now she has been a Polish language instructor at McMaster University and a communication specialist at York University. In 2011–2019, she was the president of the Canadian Polish Research Institute in Toronto. Her research interests concern the following areas: linguistic awareness, the Polish language abroad, sociolinguistics, glottodidactics. Among her most important publications are: *Język polonijny w Kanadzie [The Polish Language in Canada]* (Toronto 2009), *Zwyczajna przewodniczka. Pamiętniki polskich emigrantów do Kanady 1988–2012 [“Just Moving House”: Memoirs of Polish Emigrants to Canada 1988–2012]* (ed., Toronto 2014).

Absolwentka Uniwersytetu Warszawskiego. W latach 2005–2009 związana z Instytutem Literatury, Języków i Językoznawstwa na McMaster University

w Kanadzie, gdzie prowadziła zajęcia z socjolingwistyki, typologii i składni. Od wielu lat lektor języka polskiego na McMaster University oraz specjalista ds. komunikacji na York University. W latach 2011–2019 była prezesem Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego w Toronto. Jej zainteresowania badawcze dotyczą takich kwestii, jak: świadomość językowa, język polonijny, socjolingwistyka, glottodydaktyka. Najważniejsze publikacje: *Język polonijny w Kanadzie* (Toronto 2009), *„Zwyczajna przeprowadzka”: Pamiętniki polskich emigrantów do Kanady 1988–2012* (red., Toronto 2014).

E-mail: lustansj@mcmaster.ca